

утрате человеком ролевой функции в обществе. Мы разделяем точку зрения А. Долгенко, что все самоубийства в романе это художественные размышления М. Арцыбашева о судьбе маленького человека в нарождающемся XX веке. В понимании причин самоубийства для М. Арцыбашева более близка экзистенциалистская трактовка. И сводится она к тому, что если человек добровольно уходит из жизни, виной тому не гены и гормоны, а этический нигилизм и потеря смысла жизни.

Литература

1. Арцыбашев М.П. Санин. У последней черты : [романы] / Михаил Арцыбашев. – М. : Эксмо, 2009. – 800 с.
2. Долгенко Александр Николаевич. Художественный мир русского декадентского романа рубежа XIX–XX веков : дисс. ... доктора филол. наук : 10.01.01 / Долгенко Александр Николаевич. – Волгоград, 2005. – 377 с.
3. Николаев М.Н. Особенности творчества М.П. Арцыбашева [Электронный ресурс] / М.Н. Николаев. – Режим доступа : [http://www.nick.pskovtel.ru/arts/decadance/ person/nikolaevl.zip](http://www.nick.pskovtel.ru/arts/decadance/person/nikolaevl.zip).
4. Суворова Ирина Викторовна. Концепция «естественного человек» в прозе М.П. Арцыбашева : дисс. ... доктора филол. наук : 10.01.01 / Суворова Ирина Викторовна. – Тюмень, 2007. – 171 с.

Стаття рекомендована до друку доктором пед. наук, професором кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін Бердянського державного педагогічного університету
Загородною В.Ф.

Стаття надійшла до редакції 19 червня 2014 року

УДК 811.161.2'367.633+811.112.2'367.633+811.134.2'367.633

Оксана Пособчук
(м. Київ, Україна)

ДВОКОМПОНЕНТНІ ПРИЙМЕНИКОВІ ЕКВІВАЛЕНТИ СЛОВА ПРИЙМЕНИКОВО-ІМЕННИКОВОГО ПОХОДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ ТА ІСПАНСЬКІЙ МОВАХ

У статті аналізуються особливості препозиціоналізаційних процесів у сфері українських, німецьких та іспанських прийменникових еквівалентів слова; досліджується форма вираження двокомпонентних прийменникових еквівалентів слова прийменниково-іменникового походження в українській, німецькій та іспанській мовах; моделюється структура зазначених одиниць; встановлюються системні зв'язки між досліджуваними елементами. Зіставлення прийменникових еквівалентів слова в українській, німецькій та іспанській мовах підводить до висновків про необхідність дослідження подібних сполук в інших мовах, що відкриває нові горизонти для подальших теоретичних спостережень за властивостями мовної системи та дією мовного механізму.

Ключові слова: еквівалент слова, прийменниковий еквівалент слова, двокомпонентний прийменниковий еквівалент слова, прийменниковий еквівалент слова прийменниково-іменникового походження, модель, базова модель, модель з віялоподібним розщепленням структури, препозиціоналізація.

В статье анализируются особенности препозиционализационных процессов в сфере украинских, немецких и испанских предложных эквивалентов слова; исследуется форма выражения двухкомпонентных предложных эквивалентов слова отпредложно-отыменного происхождения в украинском, немецком и испанском языках; моделируется структура указанных единиц; устанавливаются системные связи между исследуемыми элементами. Сопоставление предложных эквивалентов слова в украинском, немецком и испанском языках подводит к выводам о необходимости исследования подобных сочетаний в других языках, что откроет новые горизонты для дальнейших теоретических наблюдений над свойствами языковой системы и действием языкового механизма.

Ключевые слова: эквивалент слова, предложный эквивалент слова, двухкомпонентный предложный эквивалент слова, предложный эквивалент слова отпредложно-отыменного происхождения, модель, базовая модель, модель с веерообразным расщеплением структуры, препозиционализация.

The paper deals with analysis of peculiarities of prepositionalization processes in the function area of Ukrainian, German and Spanish prepositional equivalents of word. The author researches the expression form of two-component prepositional equivalents of word of a deprepositional-denominative origin in Ukrainian, German and Spanish and designs the structure of previously mentioned units. The author also establishes system links between analyzed elements. The comparison of prepositional equivalents of word in Ukrainian, German and Spanish brings to a conclusion about necessity of studying such constructions in other languages, which opens new horizons for further theoretical observation on properties of the language system and action of the language mechanism.

Key words: *equivalent of word, prepositional equivalent of word, two-component prepositional equivalent of word, prepositional equivalent of word of a deprepositional-denominative origin, model, basic model, model with fan-shaped splitting of structure, prepositionalization.*

Сучасний етап розвитку мовознавчих студій характеризується посиленням інтересу до проблем, що стосуються природи перехідних елементів мовної системи, які є виявом мовної динаміки. Так, ще видатний український мовознавець О. Потебня відзначав необхідність вивчення перехідних явищ у мовній системі: «Розуміючи мову як діяльність, не можна дивитись на граматичні категорії, якими є дієслово, іменник, прикметник, прислівник, як на щось незмінне, раз назавжди виведене з постійних властивостей людської думки. Навпаки, навіть у відносно невеликі періоди ці категорії помітно змінюються [10, с. 82]». Л. Щерба писав про перехідні явища у мовній системі, що «сама неясне і те, що коливається, і має найбільшою мірою привертати увагу лінгвіста, саме тут готуються ті факти, які потім фігурують в історичних граматиках, інакше кажучи, оскільки тут ми присутні при еволюції мови [13, с. 36]».

Останнім часом лінгвісти дедалі більше звертають увагу на явище еквівалентності слова та функціонування еквівалентів слова як одиниць проміжних рівнів мовної системи. Як зазначає А. Лучик: «Ці одиниці не належить до жодної зі структурних категорій мови і вважаються елементами перехідних рівнів мовної системи [3, с. 5]».

У мовознавчих студіях подібні одиниці теоретично не визначені, питання щодо їхнього статусу залишається спірним. Інколи їх зараховують до фразеологізмів [1; 2; 12]. Так, досліджуючи подібні одиниці, Ю. Божко виділяє окрему «прийменниково-відмінкову модель» фразеологізмів [2]. С. Трухіна зазначає: «Оскільки фразеологічне значення таких форм складається з переосмислених лексичного і граматичного значень компонентів (прийменника, закінчення і іменника), ми вважаємо їх лексико-граматичними фразеосполученнями [12, с. 81]».

Проте в еквівалентах слова (далі за текстом також ЕС), на відміну від фразеологізмів, складові компоненти не обов'язково повністю втрачають лексичне значення. На думку Р. Рогожникової, у таких конструкціях «відбувається тільки деякий зсув у значенні, пов'язаний з використанням сполучення у певній функції [11, с. 111]».

Зокрема, внаслідок препозиціоналізації такими одиницями поповнюються прийменникові системи української, німецької та іспанської мов. У цьому випадку йдеться про *прийменникові еквіваленти слова*, під якими розуміємо лексико-граматичні одиниці, що складається з двох та більше компонентів і співвідносяться за своїми семантичними та граматичними властивостями з лексичними прийменниками.

У лінгвістичних розвідках здійснюються спроби дослідження структурних та семантичних особливостей прийменникових еквівалентів слова. Так, вивченню зазначених одиниць присвячені праці О. Антонової, Л. Бутко, В. Гарсія Єбри, А. Гутьєрреса, А. Загнітка, К. Койке, К. Леманна, К. Ліндквіста, А. Лучик, Й. Майбауера, К. ді Меоли, М. Морери, Е. Наньеса, Р. Рогожникової, Х. Уеди, Х. Хонрубія, Й. Шредера та ін. Проте в сучасному мовознавстві відсутні зіставні дослідження прийменникових еквівалентів слова української, німецької та іспанської мов, що зумовлює необхідність їх системного зіставлення.

Теоретичні напрацювання в галузі дослідження прийменникових еквівалентів слова в українському мовознавстві також відображено у лексикографії. Ідеться, зокрема, про праці А. Лучик, О. Антонової, І. Дубровської [7; 8; 9; 5].

Метою пропонованої праці є дослідження форми вираження та структури двокомпонентних прийменникових еквівалентів слова прийменниково-іменникового походження в українській, німецькій та іспанській мовах.

Аналіз форми вираження досліджуваних одиниць показав, що у трьох мовах за сукупністю кількісно переважають прийменникові еквіваленти прийменниково-іменникового походження, що мають у своєму складі 2 компоненти. В українській мові зафіксовано 113 таких одиниць, а в

німецькій мові 98. В іспанській мові препозиціоналізації зазнали лише 2 сполучення іменника та приєменника. Це пов'язано в першу чергу з тим, що в іспанській мові втрачено морфологізовану категорію відмінка, яка на сучасному етапі знаходить синтаксичне вираження за допомогою приєменників. Так, родовий відмінок виражається приєменником *de*. В українській та німецькій мовах усі двокомпонентні приєменникові еквіваленти слова приєменниково-іменникового походження вимагають після себе родового відмінка. Таким конструкціям в іспанській мові відповідають трикомпонентні сполуки з кінцевим компонентом *de*. Наприклад, міжмовними відповідниками іспанського приєменникового еквівалента слова *a costa de*, в українській мові є еквівалент слова за рахунок, а у німецькій – *auf Kosten, auf Rechnung*. Варто зазначити, що в німецькій мові також прослідковується тенденція до аналітизації родового відмінка, оскільки паралельно з синтетичною морфологізованою формою родового відмінка вживається аналітична форма *von* + іменний елемент у формі давального відмінка.

Приєменникові еквіваленти слова утворюються за різнотипними моделями. Принципи моделювання та методика дослідження еквівалентів слова української та російської мов ґрунтовно розроблені А. Лучик [4; 6]. Під моделлю розуміємо лінгвістично виведену структуру граматичних конструкцій, яка відображає механізм породження мовою її одиниць [3, с. 4].

На базі двокомпонентних приєменникових еквівалентів слова приєменниково-іменникового походження української, німецької та іспанської мов побудовано базові моделі та моделі з віялоподібним розщепленням структури. Базові моделі складаються з одного початкового компонента та одного компонента розгортання, їх утворено на базі приєменникових еквівалентів слова, лексико-граматичні параметри складників яких не збігаються з іншими досліджуваними елементами.

В українській і німецькій мовах побудовано по 13 базових моделей приєменниково-іменникового походження, а в іспанській мові – лише 2 моделі.

В українській мові приєменники в усіх 13 базових еквівалентах слова приєменниково-іменникового походження стоять у препозиції до іменників, у німецькій – в 11 еквівалентах слова. В іспанській мові приєменники в обох еквівалентах слова приєменниково-іменникового походження стоять у постпозиції до іменникових компонентів. У німецькій мові побудовано 2 базові конструкції, у яких приєменниковий та іменниковий компоненти стоять у циркумпозиції, тобто обрамляють слово, відношення до якого виражає еквівалент слова: *an ... Statt* та *um ... willen*.

В українській мові в базових моделях рівною мірою продуктивними щодо функціонування в ролі початкового компонента є приєменники *за* та *на*, кожен із них зафіксовано у трьох базових моделях зазначеного типу: *за* → *винятком*, *за* → *посередництвом*, *за* → *рахунок*, *на* → *правах*, *на* → *чолі*, *на* → *засадах*. Граматичним варіантом останнього приєменникового ЕС є поєднання приєменника на з іменником жіночого роду у формі місцевого відмінка однини (*на* → *засаді*).

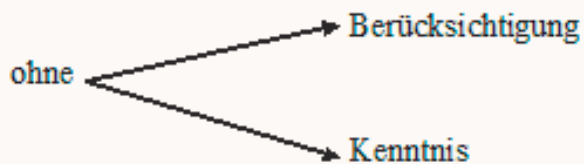
У німецькій мові найпродуктивнішими початковими компонентами в базових моделях є приєменники *an*, *auf* та *in*. Кожен із них зафіксовано у двох моделях, у яких приєменники стоять у препозиції до іменникових компонентів: *am* → *Ende*, *an* → *die Adresse*, *auf* → *den Namen*, *auf* → *Kosten*, *in* → *die Tiefe*, *in* → *Sachen*.

У першій базовій моделі іспанської мови *gracias* → *a* початковим компонентом є іменник жіночого роду у формі множини *gracias*, а компонентом розгортання – приєменник *a*: *Gracias a esta decisión, él y su comité consiguieron en poco tiempo tener bien herrada la bolsa, dando así un carpetazo a todas las formas pueriles y románticas del activismo político* (Ф. Аррабаль). У другій базовій приєменниково-іменниковій моделі *merced* → *a* компонентом розгортання також є приєменник *a*, а початковим компонентом виступає іменник жіночого роду у формі однини *merced*.

Окрім базових моделей, на матеріалі двокомпонентних приєменникових еквівалентів слова приєменниково-іменникового походження також побудовано моделі з віялоподібним розщепленням структури, які мають спільний початковий компонент і компоненти розщеплення з однаковими граматичними показниками. Загальна кількість еквівалентів слова, що утворюють моделі такого типу, в українській мові складає 90 одиниць, у німецькій мові – 85 одиниць. В іспанській мові не побудовано моделей такого типу. В українській мові побудовано 20 моделей з віялоподібним розщепленням, а в німецькій – 24.

Як в українській, так і в німецькій мовах переважають трикомпонентні моделі з двокомпонентним розщепленням. Зокрема, в українській мові їх утворено 8, а в німецькій – 10.

Наприклад, у трикомпонентній моделі, побудованій на базі німецьких приєменникових еквівалентів слова,

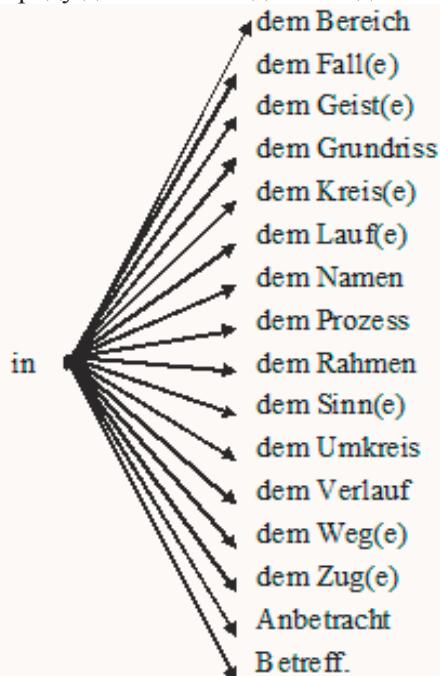
іменникові компоненти розщеплення мають граматичні показники жіночого роду знахідного відмінка однини, а початковим компонентом виступає прийменник *ohne*: *Da es sich um kleine Abweichungen von den stationären Lösungen handelt, kann die Betrachtung ohne Berücksichtigung der Reabsorptionsverluste erfolgen* (Г. Голлеманн); *Charakteristisch ist auch der offene Ausgang, so daß ein Leser ohne Kenntnis des biographischen Hintergrunds vermuten könnte, die Erzählung ende im Publikationsjahr* (І. Гіія-Кіршнерайт).

У трикомпонентній моделі українських прийменникових еквівалентів слова

початковим компонентом є прийменник *на*, а компонентами розщеплення іменники середнього роду у формі знахідного відмінка однини: *Из церкви вышел січовий священник, благословив Тараса і все, що він замислив на благо краю рідного й свого народу* (В. Шевчук); *Просила б я тебе, мамочко, щоб ти прислала на ім'я Корейво записку, аби він мені видав деякі ноти* (Леся Українка).

Найпотужнішою моделлю з віялоподібним розщепленням у досліджуваному матеріалі трьох мов є сімнадцятикомпонентна модель з шістнадцятикомпонентним розщепленням на 1 кроці формування відкритої структури, побудована на базі прийменникових еквівалентів слова німецької мови, початковим компонентом якої виявляється прийменник *in*, а компонентами розщеплення – іменники чоловічого роду давального відмінка однини:

Прослідкуємо реалізацію еквівалентів слова цієї моделі у реченнях: *Wenn die Interaktion im Bereich der Intimität dann noch etwas bedeutete, dann zumindestens nicht mehr das, was sie schien* (Д. Шванітц); *Im Falle einer Anweisung oder einer Übernahme der Obhut durch Leute des Gastwirts gilt dies jedoch nur, wenn sie dazu bestellt oder nach den Umständen als dazu bestellt anzusehen waren* (Цивільний кодекс ФРН, стаття 701).

Найпродуктивнішим початковим компонентом у прийменникових еквівалентах слова прийменниково-іменникового походження української мови, на базі яких утворено моделі з віялоподібним розщепленням структури, є прийменник *в* (*у, во*). Він зафіксований у 40 українських прийменникових ЕС, у яких він поєднується з іменниками у формі місцевого (27 ЕС, наприклад, *в оточенні, в числі*) та знахідного (13 ЕС, наприклад, *в честь, в силу*) відмінка. Прийменник *на* виступає початковим компонентом у 33 прийменникових ЕС української мови прийменниково-іменникового походження, на базі яких побудовано моделі з віялоподібним розщепленням структури, поєднуючись з іменниками у формі знахідного (24 ЕС, наприклад, *на кшталт, на спомин*) та місцевого (9 ЕС, наприклад, *на боці, на ґрунті*) відмінка. Меншу продуктивність виявляють прийменники *з* (*зі, із*) (9 ЕС, наприклад, *з нагоди, з причини*), *під* (5 ЕС, наприклад, *під виглядом, під знаком*), *по* (2 ЕС, наприклад *по причині*) та *без* (1 ЕС, наприклад, *без відомо*).

У німецькій мові найпродуктивнішим початковим компонентом прийменникових ЕС прийменниково-іменникового походження, на базі яких побудовано моделі з віялоподібним розщепленням, є прийменник *in*, який в усіх 32 ЕС поєднується з іменниками у формі давального відмінка (*im Gefolge, im Vorfeld, im Angesicht*). Удвічі меншу продуктивність виявляє прийменник *zu* (16 ЕС), також поєднуючись з іменниками у формі давального відмінка (*zum Vorteil, zum Schaden*). Ще менш продуктивними є прийменники *unter* (12 ЕС, наприклад, *unter Anrechnung, unter der Ägide*), *auf* (8 ЕС, наприклад, *auf [der] Ebene, auf der [der] Grundlage*), *an* та *mit* (по 5 ЕС, наприклад, *an der Spitze, mit Ausnahme, mit Hilfe*), *nach, ohne* та *von* (по 2 ЕС, наприклад, *nach Maßgabe, ohne Berücksichtigung*), а також *bei* (1 ЕС, наприклад, *bei Beginn, von Seiten*). Переважна більшість прийменників поєднується з іменниками у формі давального відмінка, лише *auf* та *ohne* (2 ЕС) входять до складу ЕС з іменниковими компонентами у формі знахідного відмінка. Такий розподіл значною мірою зумовлений граматичними особливостями зазначених прийменників, зокрема тим, що вони вимагають після себе певного відмінка. Наприклад, прийменники *zu, mit, nach* та *bei* вимагають після себе лише давального відмінка.

З дослідження форми вираження двокомпонентних прийменникових ЕС прийменникового іменникового-походження випливає, що іменникові компоненти двокомпонентних прийменникових еквівалентів слова української мови мають граматичні показники п'ятьох відмінків: місцевого (42 ЕС), знахідного (40 ЕС), орудного (11 ЕС), родового (9 ЕС) та давального (1 ЕС). Аналіз іменникових компонентів двокомпонентних прийменникових еквівалентів слова німецької мови показав, що вони мають граматичні показники давального (87 ЕС) та знахідного (11 ЕС) відмінків. Для іспанських прийменникових еквівалентів слова категорія відмінка нерелевантна у зв'язку із втратою морфологічних відмінкових форм у сфері іменника [14, с. 140].

У 44 українських двокомпонентних прийменникових ЕС зафіксовано іменникові компоненти чоловічого роду, у 42 – жіночого, у 17 – середнього. У німецькій мові двокомпонентні прийменникові ЕС мають у своєму складі іменникові компоненти жіночого (48 ЕС), чоловічого (33 ЕС) та середнього (16 ЕС) родів. В іспанській мові зафіксовано 2 ЕС з іменниковими компонентами жіночого роду, які утворюють 2 базові моделі. Окрім цього, один прийменниковий ЕС німецької мови (*auf Kosten*) має у своєму складі іменник, що не має категорії роду і належить до іменників *pluralia tantum*.

Отже, в українській мові у двокомпонентних прийменникових ЕС незначно переважають іменникові компоненти з показниками чоловічого роду (44 ЕС), у німецькій мові – іменникові компоненти з показниками жіночого роду (48 ЕС), а в іспанській мові обидва двокомпонентні ЕС мають показники жіночого роду.

Іменникові компоненти більшості двокомпонентних еквівалентів слова української та німецької мов мають форму однини: в українській мові іменникові компоненти 98 ЕС мають форму однини і лише 5 – форму множини; іменникові компоненти 90 ЕС німецької мови мають форму однини і лише 8 ЕС – форму множини. На противагу цьому, в іспанській мові зафіксовано один прийменниковий ЕС з іменниковим компонентом у формі однини й один у формі множини.

З проведеного дослідження випливає, що в українській, німецькій та іспанській мовах у прийменникові еквіваленти слова зазначеного типу трансформуються лише сполучення прийменника з іменником на позначення неістоти.

Отже, спостереження над прийменниковими еквівалентами слова в українській, німецькій та іспанській мовах свідчить про те, що в українській та німецькій мовах найпродуктивнішими у процесі препозиціоналізації виявилися прийменниково-іменникові двокомпонентні конструкції, а в іспанській мові таких сполучень виявлено лише 2, що пов'язано з втратою морфологізованої категорії відмінка.

Дослідження структури приєднаних еквівалентів слова в українській, німецькій та іспанській мовах дає змогу описати шляхи поповнення, тенденції розвитку й особливості формування цих одиниць у системах зазначених мов. Комплексне зіставлення структурних особливостей приєднаних еквівалентів слова в українській, німецькій та іспанській мовах, які є віддалено спорідненими мовами та належать до трьох різних груп індоєвропейської мовної родини, надає можливість не лише встановити їхні подібні та відмінні риси, а й виявити особливості, специфічний характер одиниць проміжних рівнів порівнюваних мов. Окрім цього, пропонується дослідження відкриває широкі перспективи компаративно-типологічного вивчення препозиціоналізаційних процесів в інших різноструктурних мовах.

Література

1. Авксентьев Л.Г. Сучасна українська мова. Фразеологія : [навчальний посібник для студентів філологічних факультетів університетів] / Авксентьев Л.Г. – Харків : Вид-во при ХДУ видавничого об'єднання «Вища школа», 1983. – 136 с.
2. Божко Ю.О. Приєднаниво-відмінкова модель українських фразеологізмів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ю.О. Божко. – Х., 2002. – 20 с.
3. Лучик А.А. Властивості форми вираження еквівалентів часток в українській мові / А.А. Лучик // Наукові записки. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ, 2003. – Вип. 48. – С. 3–9.
4. Лучик А.А. Еквіваленти слова в українській і російській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» ; 10.02.02 «Російська мова» / А.А. Лучик. – К., 2001. – 34 с.
5. Лучик А.А. Польсько-український словник еквівалентів слова / А.А. Лучик, О.О. Антонова; Український мовно-інформаційний фонд НАН України, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Інститут славістики Польської академії наук. – К. : Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2013. – 243 с.
6. Лучик А.А. Принципи моделювання форми вираження прислівникових еквівалентів слова / А.А. Лучик // Наукові записки. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2001. – Вип. 35. – С. 12–19.
7. Лучик А.А. Російсько-український та українсько-російський словник еквівалентів слова / Лучик А.А. – К. : Довіра, 2003. – 495 с.
8. Лучик А.А. Словник еквівалентів слова української мови / Лучик А.А. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 174 с.
9. Лучик А. Українсько-польський словник еквівалентів слова / А. Лучик, О. Антонова, І. Дубровська ; Український мовно-інформаційний фонд НАН України, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Інститут славістики Польської академії наук. – К. : Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2011. – 311 с.
10. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / Потебня А.А. – Т. 1–2. – Москва : Учпедгиз, 1958. – 536 с.
11. Рогожникова Р.П. Об эквивалентах слова в русском языке / Р.П. Рогожникова // Вопросы языкознания. – 1977. – № 5. – С. 110–116.
12. Трухина С.А. К изучению лексико-грамматических фразеологизмов / С.А. Трухина // Методы и приемы научного анализа в фразеологических исследованиях. – Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1978. – С. 44–49.
13. Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике / Щерба Л.В. ; отв. ред. М.И. Матусевич. – Т. 1. – Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1958. – 158 с.
14. Gabriel Ch. Romanische Sprachwissenschaft / Ch. Gabriel, T. Meisenburg. – Paderborn : W. Fink, 2007. – S. 245.

*Стаття рекомендована до друку
доктором філол. наук, професором кафедри загального та слов'янського мовознавства
Національного університету «Києво-Могилянська академія»
Лучик А.А.*

Стаття надійшла до редакції 22 липня 2014 року